

LBRIS

We know
books

F . M . D O S T O I E V S K I

Demonii

Roman în trei părți

Traducere din limba rusă,
note și comentarii

ANTOANETA OLTEANU

Cuprins

PARTEA ÎNTÂI

Capitolul întâi

În loc de introducere: câteva detalii din
biografia stimabilului Stepan Trofimovici
Verhovenski.....9

Capitolul al doilea

Prințul Harry. Peșitul.....55

Capitolul al treilea

Păcatele altuia.....107

Capitolul al patrulea

Șchioapa.....165

Capitolul al cincilea

Șarpele cel înțelept.....207

PARTEA A DOUA

Capitolul întâi

Noaptea.....271

Capitolul al doilea

Noaptea (continuare).....334

Capitolul al treilea

Duelul.....365

Capitolul al patrulea

Toată lumea e în așteptare.....381

Capitolul al cincilea

Înainte de serbării.....411

Capitolul al șaselea

Piotr Stepanovici se agită.....443

Capitolul al șaptelea

La ai noștri.....500

Capitolul al optulea

Ivan Tarevici.....532

Capitolul al nouălea

O percheziție la Stepan Trofimovici.....546

Capitolul al zecelea

Flibustierii. O dimineată fatidică.....560

PARTEA A TREIA

Capitolul întâi

Serbarea. Prima parte.....595

Capitolul al doilea

Încheierea serbării.....634

Capitolul al treilea

Încheierea poveștii de dragoste.....672

Capitolul al patrulea

Ultima decizie.....700

Capitolul al cincilea

Călătoria.....731

Capitolul al șaselea

O noapte foarte grea.....771

Capitolul al șaptelea

Ultima peregrinare
a lui Stepan Trofimovici.....813

Capitolul al optulea

Încheiere.....858

Anexă Capitolul al nouălea

La Tihon
(Spovedania lui Stavroghin).....873

Capitolul întâi

În loc de introducere:
câteva detalii din biografia stimabilului
Stepan Trofimovici Verhovenski¹

I

Trecând la descrierea unor evenimente recente și ciudate care au avut loc în orașul nostru, care până acum nu a ieșit cu nimic în evidență, sunt nevoit, din pricina nepriceperii mele, să încep oarecum mai de departe, și anume cu niște detalii biografice despre talentatul și stimabilul Stepan Trofimovici Verhovenski. Ele vor servi doar ca introducere la cronică a cărei istorisire mi-o propun și care abia urmează.

O să spun deschis: Stepan Trofimovici a jucat mereu printre noi un anumit rol, cum să spun, civic, și-i plăcea la nebunie rolul acesta, în asemenea măsură încât, cel puțin așa mi se pare mie, nici nu putea trăi fără el. Departe de mine gândul de a-l compara cu un actor, Doamne ferește, mai ales că-l respect foarte tare. Era la el vorba, mai

¹ După cum afirmă mai mulți comentatori, prototipul acestui personaj este istoricul Granovski, de orientare liberală, considerat vinovat de eșecul generației anilor '60.

degrabă, de o chestiune de obișnuință sau, mai bine zis, de o aplecare statornică și nobilă, de la vârsta copilăriei, de a visa cu ochii deschiși la o poziție socială cu o aură civică. De exemplu, îi plăcea în mod deosebit poziția de „persecutat“ și, cum să spun, de „exilat“. În aceste două cuvintele exista un fel de clasică strălucire care-l ademenise toată viața; treptat această situație l-a ridicat în propriii săi ochi timp de mulți ani, l-a urcat în cele din urmă pe un fel de pedestal destul de înalt și de plăcut pentru amorul său propriu. Într-un roman satiric englezesc din secolul trecut, un oarecare Gulliver, întorcându-se din țara liliputanilor, unde oamenii aveau cam o palmă înălțime, se obișnuise așa de tare să fie considerat un uriaș, că și când mergea pe străzile Londrei le striga fără să vrea trecătorilor și echipajelor să se dea la o parte și să-i facă loc, pentru a nu-i strivi sub pașii săi, imaginându-și că încă este un uriaș, iar ei, mici. Din acest motiv oamenii râdeau de el și-l ocărau, iar vizitiii cei bătărași chiar îl trosneau cu cravașele pe uriaș; dar oare era drept să fie așa? Ce nu face omul în virtutea obișnuinței? Cam același lucru s-a întâmplat și cu Stepan Trofimovici, numai că într-o formă mai puerilă și mai inofensivă, dacă putem spune așa, căci era, în fond, un om minunat.

Înclin să cred că, spre sfârșitul vieții, toată lumea începuse să-l uite de tot, dar nu s-ar putea spune că înainte de asta ar fi fost cu desăvârșire necunoscut. Fără îndoială, o vreme făcuse parte din pleiada minunată de personalități renumite ale generației noastre trecute și, la un moment dat – de fapt, unul destul de scurt –, numele lui fusese rostit de către mulți oameni de atunci, cam pripit, alături de nume precum Ceaadaev¹,

¹ P.I. Ceaadaev (1794–1856), filosof rus, autor al unor celebre *Scrisori filosofice* (*Lettres philosophiques adressées à une dame*, 1829–1830) despre Rusia, în care manifesta o poziție extrem de critică la

Belinski¹, Granovski² și Herzen³, căci abia începuse pe atunci să se facă vestit în străinătate. Dar activitatea lui Stepan Trofimovici se încheiase chiar în clipa în care abia începuse, cum să spun, „din cauza vârtejului iscat de un concurs de împrejurări“. Și ce să vezi? Și „vârtejul“, dar chiar și „concursul de împrejurări“ se dovediseră până la urmă a nu fi existat, cel puțin în acest caz. Numai acum, zilele acestea, am aflat, spre marea mea uimire, dar din surse cu totul sigure, că Stepan Trofimovici trăise în mijlocul nostru, în gubernia noastră, nu numai fără a fi exilat, așa cum crezuserăm noi, dar că nici măcar nu se aflase vreun moment sub supraveghere. Ca să vedeți, după toate acestea, până unde te poate împinge puterea imaginației! Crezuse cu sinceritate toată viața lui că în anumite sfere unii se temeau de el, că pașii lui erau în permanență cunoscuți și numărați și că fiecare dintre cei trei guvernatori ai noștri care se succedaseră, venind aici să conducă gubernia, era deja stăpânit de un anume gând tulburător referitor la el, care i se insuflase de mai sus și mai ales cu prilejul instalării în

adresa țării sale, din punct de vedere istoric și politic. Este unul dintre reprezentanții de marcă ai curentului filosofic-cultural occidental, care pleda pentru reforme ample după model european pentru re poziționarea Rusiei pe arena internațională.

¹ V.G. Belinski, critic literar rus, promotor al activității democrat-revoluționare în Rusia

² T.N. Granovski (1813–1855), istoric rus medievalist format la școala lui Hegel, care promova superioritatea istoriei occidentale față de cea rusă. Cursurile sale de la Universitatea din Moscova erau foarte populare, fiind considerate de A. Herzen ca o gură de libertate în Rusia lui Nicolae I.

³ A.I. Herzen (1812–1870), scriitor, publicist, filosof și mai ales teoretician al mișcării revoluționare ruse. În 1842 emigrează în străinătate. Prin intermediul ziarului *Kolokol* (*Clopotul*, editat, din 1857, la Londra) își expune propriile teorii referitoare la idealul social elaborat de el și de cercul său ideologic.

fruntea acestei gubernii. Dacă atunci cineva ar fi încercat să-i demonstreze respectabilului Stepan Trofimovici, prin dovezi incontestabile, că nu avea deloc de ce să se teamă, cu siguranță că el s-ar fi supărat. Altfel, era un om foarte inteligent și înzestrat, ca să spun așa, chiar un om de știință, deși, de fapt, în domeniul științei... ei, într-un cuvânt, în domeniul științei nu făcuse așa de multe, ba, se pare, chiar nimic. Dar cam așa se întâmplă la tot pasul în Rusia cu oamenii de știință.

Se întorsese din străinătate și strălucise ca lector la una dintre catedrele universității, chiar la sfârșitul anilor '40. Apucase să țină numai câteva prelegeri despre arabi, mi se pare; reușise și să susțină o disertație strălucitoare despre importanța comercială pe care ar fi putut să o dobândească orașelul german Hanau în viața civică a Hansei între anii 1413-1428 și, mai ales, despre acele motive speciale și neclare care au făcut să nu vorbim acum de această semnificație. Disertația îi împunsese extrem de abil și de dureros pe slavofili¹ de atunci, în rândurile cărora căpătase dintr-odată o mulțime de dușmani înverșunați. După aceea... de fapt, după pierderea catedrei, reușise să publice (cum să spun, ca răzbunare și pentru a arăta pe cine pierduseră ei), într-o revistă lunară și progresistă unde apăreau traduceri din Dickens și care o promova pe George Sand, începutul unui studiu profund, se pare, despre cauzele nobleței morale deosebite a nu știu căror cavaleri din nu știu ce perioadă sau ceva în genul acesta. Cel puțin susținea acolo o idee măreață și extraordinar de nobilă. Se mai spunea, după aceea, că fusese interzisă destul de repede publicarea restului

¹ Orientare ideologică în cultura rusă a secolului al XIX-lea, extrem de populară în rândurile intelectualilor, ce susținea păstrarea cu fermitate a trăsăturilor originale, tradiționale, vechi slave, ale culturii și civilizației ruse.

studiului și că până și revista progresistă avusese de suferit din cauza primei părți a materialului, care apucase să apară. Se prea poate să fi fost așa, ce nu se întâmpla pe atunci? Dar în acest caz, mai degrabă nu se întâmplase nimic, e posibil chiar ca autorul să nu mai fi catadicsit, de lene, să termine studiul. Cât privește ciclul său de prelegeri dedicate arabilor, motivul pentru care a fost obligat să le întrerupă este următorul: nu se știe în ce împrejurări și cine anume (evident, unul dintre inamicii săi reacționari) ar fi interceptat o scrisoare adresată de Stepan Trofimovici unei anumite persoane, în care erau expuse anumite „circumstanțe“, și, drept urmare, de undeva, de către cineva i s-ar fi cerut unele explicații. Nu știu dacă era adevărat, dar se spunea că la Petersburg fusese descoperită pe atunci o societate uriașă, îndreptată împotriva moralei și a statului, formată din vreo treisprezece persoane¹, care era cât pe ce să zguduie din temelii întregul edificiu statal. Se spunea că ei s-ar fi întâlnit acolo pentru a-l traduce chiar pe Fourier². Ca un făcut, în același timp la Moscova fusese interceptat și un poem al lui Stepan Trofimovici, scris în urmă cu șase ani, la Berlin, chiar când se afla la prima lui tinerețe, și care circulase în copie între doi amatori de versuri și un student. Poemul acesta îl am chiar acum pe birou; l-am primit nu mai departe de anul trecut, într-o copie manuscrisă, foarte recentă, chiar de la Stepan

¹ Se face aluzie la numeroasele mici societăți secrete din Rusia acelor vremuri și mai ales la grupul lui M.V. Petrașevski (1821-1866), din care, în tinerețe, făcuse parte chiar Dostoievski.

² Charles Fourier (1772-1837), unul dintre socialiștii utopici care i-au marcat și pe socialiștii revoluționari ruși. Fourier a început să scrie în 1800, iar în 1808 și-a expus sistemul în lucrarea apărută anonim, *Traité des quatre mouvements et des destinées générales*. În 1822 a publicat *Traité de l'association domestique et agricole*, iar în 1829, *Le nouveau monde industriel et sociétaire*.

Trofimovici, cu dedicația lui, într-o copertă roșie de marochin. De altfel, nu este lipsit de poezie și nici de un oarecare talent; este ciudat, dar atunci (adică, mai bine spus, în anii '30) se scria adesea în genul acesta. Mi-e greu însă să-i redau subiectul, căci, de fapt, nu înțeleg nimic din el. Este un fel de alegorie în formă lirico-dramatică, amintind de partea a doua din *Faust*. Scena se deschide cu un cor al unor femei, apoi urmează unul masculin. După aceea, un cor al nu știu căror forțe și, în cele din urmă, un cor general al sufletelor care încă n-au avut viață, dar care tare mult ar fi vrut s-o primească. Toate aceste coruri cântă despre ceva nedefinit, în cea mai mare parte despre nu știu ce blestem, dar cu niște accente ironice fine. Apoi, deodată, scena se schimbă și are loc nu știu ce „Sărbătoare a vieții“ la care cântă până și insectele, apare o broască țestoasă care spune niște cuvinte sacramentale în latină și, dacă îmi aduc aminte, chiar și o piatră cânta și ea despre ceva, adică un obiect total neînsuflețit. De fapt, toți cântă fără întrerupere, iar dacă discută, atunci parcă se ocărăsc într-un mod obscur, din nou pe un ton destul de elevat. În cele din urmă, scena se schimbă din nou și apare un loc sălbatic, iar printre stânci bântuie un tânăr foarte civilizât care rupe și suge nu știu ce ierburi și, la întrebarea unei zâne de ce suge ierburile astea, el răspunde că, simțind în sine un surplus de vitalitate, caută uitarea, pe care o găsește în seva acestor ierburi. Dar dorința lui cea mai mare este să-și piardă cât mai repede rațiunea (dorința poate fi chiar de prisos). După aceea, dintr-odată își face apariția un tânăr de o frumusețe neobișnuită, pe un cal negru, iar după el vine marea mulțime a popoarelor. Tânărul personifică moartea, iar toate popoarele tânjesc după ea. Și, în cele din urmă, chiar în ultima scenă, apare deodată turnul Babel și niște atleți reușesc în fine

să-l termine de ridicat, cu un cântec al unei noi speranțe, și, când ajung chiar în vârf, atunci proprietarul lui, să zicem, al Olimpului, se retrage în modul cel mai rușinos, iar omenirea, care și-a dat seama de acest lucru, luându-i locul, începe imediat o altă viață, având o viziune nouă asupra lucrurilor. Ei, uite, poemul acesta fusese considerat atunci periculos. Anul trecut, eu chiar i-am propus lui Stepan Trofimovici să-l tipărească, pentru conținutul lui complet inofensiv în zilele noastre, dar el a declinat propunerea cu mare nemulțumire. Opinia mea despre inocența poemului nu-i plăcu deloc și înclin să cred că acestui fapt i s-a datorat răceala cu care m-a tratat timp de două luni încheiate după aceea. Și, ce să vezi? Dintr-odată, și tot atunci când îi propusesem eu să-l publice, este tipărit poemul nostru acolo, adică în străinătate, într-un volum revoluționar, și cu totul fără cunoștința lui Stepan Trofimovici¹. La început a fost speriat, a dat fuga la guvernator și a conceput o foarte nobilă scrisoare de justificare către Petersburg, mi-a citit-o de două ori, dar n-a mai trimis-o, neștiind cui s-o adreseze. Într-un cuvânt, a fost neliniștit o lună întreagă; dar eu sunt convins că, în adâncurile inimii sale, s-a simțit extrem de măgulit. Mai că nu dormea sub cap cu exemplarul din acest volum, de care făcuse rost. Ziua îl ascundea sub saltea și nici n-o mai lăsa pe femeie să-i schimbe așternutul și, deși aștepta ziua întreagă o telegramă venită de undeva, ne privea de sus. Dar nu a venit nicio telegramă. Abia atunci s-a împăcat cu mine, lucru ce dovedește extraordinara lui bunătate și blândețea inimii lui, deloc ranchiunoasă.

¹ După cum afirmă Ion Ianoși, se face referire ironică la poemul *Triumful morții*, apărut în 1861, la Londra, scris de V.S. Pecerin și publicat de Herzen.

Nu vreau să spun că nu suferise deloc; dar sunt pe deplin convins acum că ar fi putut să continue cu arabii săi oricât, dând doar unele explicații necesare. Dar, pe atunci, se ambiționase și apucase să se convingă, pripindu-se, că îi fusese distrusă cariera pentru totdeauna din cauza aceluși „vârtej iscat de un concurs de împrejurări“. Însă dacă e să spunem tot adevărul, cauza reală a acestei schimbări de carieră o constituise propunerea făcută și mai înainte și reinnoită într-o formă cât se poate de delicată, venită din partea Varvarei Petrovna Stavroghina, soția din cale-afară de bogată a unui general-locotenent, propunere de a lua asupra lui educația și dezvoltarea intelectuală a singurului ei fiu, în calitate de distins pedagog și prieten, ca să nu mai vorbim de o extraordinară remunerație pe care urma s-o primească. I se făcuse această propunere pentru întâia oară pe când era încă la Berlin, și tocmai în perioada în care rămăsese văduv pentru prima dată. Întâia lui soție fusese o tânără ușuratică din gubernia noastră, cu care se însurase în prima tinerețe, în mod destul de iresponsabil, și, se pare, alături de care, cu toate că era atrăgătoare, îndurase multă suferință, căci nu avea suficiente mijloace pentru a o întreține și, în plus, și din alte motive, destul de delicate. Ea își dăduse sufletul la Paris, după ce fusese separată de el trei ani, lăsându-i un fiu de cincisprezece ani, „rodul primei sale iubiri, plină de bucurie și încă neumbrită“, cum îi scăpase odată tristului meu Stepan Trofimovici. Vlăstarul fusese trimis chiar din cea mai fragedă puncie în Rusia, unde fusese crescut și educat de niște mătuși destul de îndepărtate, undeva în provincie. Stepan Trofimovici refuzase propunerea de atunci a Varvarei Petrovna și

se căsătorise din nou repede, chiar înainte de a trece un an, cu o nemțoaică tăcută din Berlin și, lucrul cel mai important, fără să fi avut vreo rațiune pentru asta. Dar, în afara acestui motiv, mai existau și altele care să justifice refuzul postului de pedagog: fusese ademenit în acea vreme de faima unui profesor renumit pe atunci și, la rândul lui, se grăbise să-și ia zborul spre catedra pentru care se pregătise, pentru a-și pune și el la încercare aripile de vultur. Dar acum, cu penele deja pârлите, și-a amintit în mod firesc de propunerea care îl pusese și mai înainte pe gânduri. Însă moartea subită a celei de-a doua soții, care nu trăise alături de el nici măcar un an, clarifică imediat situația. S-o spunem deschis: lucrurile se aranjază datorită interesului afectuos, precum și prețioasei și, dacă se poate spune așa, clasicei prietenii pe care i-a purtat-o neconținut Varvara Petrovna. El s-a aruncat în brațele acestei prietenii, unde a rămas douăzeci de ani. Am folosit expresia „s-a aruncat în brațele“, dar ferit-a sfântul să se gândească cineva la vreun lucru deplasat și indecent; aceste „brațe“ trebuie înțelese numai în cel mai înalt sens moral. Cele două minunate ființe au fost legate pe vecie de cea mai fină și mai delicată legătură.

Acceptase rolul de pedagog și pentru că modesta moșioară rămasă de la prima lui soție se dovedise a fi situată chiar alături de Skvoreșniki, minunata moșie a Stavroghinilor, de la poalele muntelui, în gubernia noastră. Mai mult încă, putea oricând, în liniștea cabinetului său și fără a mai fi distras de vasta lui activitate universitară, să se consacre cauzei științei și să îmbogățească patrimoniul național cu niște studii deosebit de profunde. Nu a văzut lumina zilei niciun fel de studiu, în schimb el a putut în tot restul vieții, adică timp de peste douăzeci de ani, să întruchipeze, cum să spun, „o

personificare a reproșului“ față de patrie, cum zice poetul popular:

Personificare a reproșului

.....
Stătea în fața patriei,

Liberal idealist.¹

Dar persoana la care se referă poetul popular poate că avusese dreptul să pozeze astfel toată viața ei, dacă ar fi dorit, deși ar fi fost monoton. Însă Stepan Trofimovici al nostru, la drept vorbind, era numai un imitator în comparație cu asemenea personaje, și cam obosise să tot stea în picioare, cel mai adesea fiind văzut tolănit într-o rână. Ei, sigur, într-o rână, dar personificarea asta a reproșului o păstrase și în această poziție, trebuie să-i dăm cezarului ce-i al cezarului, mai ales că pentru gubernie și atât era suficient. Să-l fi văzut când era la clubul nostru, jucând cărți! Toată înfățișarea lui spunea: „Cărți? Joc numai pentru că sunt tulburat! E ciudat? Și cine e de vină de fapt pentru asta? Cine mi-a făcut praf firea activă și m-a dat peste cap? Ehe, să pieri, Rusie!“ și-și juca atuurile de cupă cu mândrie.

Dar, la drept vorbind, îi plăcea teribil să joace cărți, lucru pentru care, mai ales în ultima vreme, avea tot felul de ciocniri dese și neplăcute cu Varvara Petrovna, mai ales că pierdea mereu. Însă despre asta voi povesti mai târziu. O să mai adaug numai că omul nostru avea și muștrări de conștiință (doar uneori), și de aceea se întrista adesea. Pe toată durata acestei prietenii de douăzeci de ani cu Varvara Petrovna, de vreo trei sau patru ori pe an cădea regulat într-o stare de „mâhnire

¹ Citat parțial din comedia lirică a lui N.A. Nekrasov, *Medvežia ohota* („Vânătoarea de urs“, 1866)

civică“, așa cum o numeam noi, adică pur și simplu era cuprins de melancolie, dar expresia aceasta îi plăcea mult stimatei Varvara Petrovna. Mai târziu, în afară de mâhnirea civică, începuse să se cufunde și în șampanie, dar vigilenta Varvara Petrovna l-a păzit toată viața de orice aplecare trivială. Însă și el avea nevoie de o dădacă, pentru că uneori devenea foarte ciudat: în toiul celei mai înălțătoare mâhniri civice, deodată începea să râdă ca ultimul mușic. Avea momente când se apuca să vorbească pe un ton zeflemitor până și despre sine. Și de nimic nu se temea atât de tare Varvara Petrovna ca de această ironie. Era o femeie cu principii clasice, o femeie-mecena, care acționa numai din cele mai înalte considerente. Influența de douăzeci de ani, venită din partea acestei femei superioare, fusese capitală pentru sârmanul ei prieten. Despre ea trebuie să vorbim în mod deosebit, lucru pe care îl și fac.

III

Există prietenii ciudate: cei doi prieteni par cât pe ce să se mănânce unul pe altul, trăiesc așa toată viața, dar totuși nu se pot despărți. Și nici n-au cum să se despartă: primul dintre ei care ar face acest pas și ar rupe relația s-ar îmbolnăvi și ar muri cel dintâi, dacă s-ar întâmpla așa ceva. Știu foarte bine că, de câteva ori, Stepan Trofimovici, uneori chiar în urma unor efuziuni intime, între patru ochi, avute cu Varvara Petrovna, după plecarea ei sărea deodată de pe canapea și începea să dea cu pumnii în pereți.

Și se întâmpla asta la propriu, nu e nicio metaforă, astfel încât odată chiar a desprins din perete tencuiala. Poate că unii se vor întreba cum de am aflat un detaliu